

Agnieszka Piekutowska

Uniwersytet w Białymstoku

e-mail: piekutowska@uwb.edu.pl

**WOLNY HANDEL A MIGRACJE: WPŁYW
LIBERALIZACJI WYMIANY HANDLOWEJ
NA MIĘDZYNARODOWY PRZEPIŹYW SIŁY ROBOCZEJ**

**FREE TRADE VS. MIGRATION: THE IMPACT
OF TRADE LIBERALIZATION
ON THE INTERNATIONAL MOVEMENT
OF LABOR FORCE**

DOI: 10.15611/e21.2016.3.02

JEL Classification: F11, F12, F16

Streszczenie: Celem artykułu jest wykazanie, jak liberalizacja wymiany handlowej oddziałuje na przepływy siły roboczej. Realizacja tego celu wymaga w pierwszej kolejności dokonania przeglądu teorii handlu (a także teorii migracji) wskazujących na relację pomiędzy wymianą handlową a migracjami. Punktem wyjścia będzie teoria Heckschera-Ohlina-Samuelsona, zgodnie z którą relacja ta ma charakter substytucyjny. Jak zostanie wykazane, usunięcie założeń przyjętych w tej teorii prowadzi jednak do odmiennych wniosków: przepływ towarów i siły roboczej jest komplementarny co najmniej w krótkim okresie. Do podobnych wniosków skłania przegląd dotychczasowych badań empirycznych, a także analiza kształtowania się emigracji w państwach członkowskich UE, które przystąpiły do niej 1 maja 2004 r.

Słowa kluczowe: handel, migracje, komplementarność, substytucyjność.

Summary: The aim of this paper is to explore how trade liberalization affects migration flows. This requires, first and foremost, a review of trade and migration theory indicating the relationship between trade and migration. The starting point is the theory of Heckscher – Ohlin – Samuelson, according to which trade and factor flows are substitutes. As it will be shown, the removal of the assumptions made in this theory, however, leads to different conclusions: the flow of goods and labor are complementary at least in the short term. Similar conclusions arise from the review of existing empirical research and analysis of the evolution of migration from the Member States that joined the EU on 1 May 2004.

Keywords: trade, migration, complementarity, substitutability.

1. Wstęp

Według zrewidowanych w 2015 r. danych ONZ udział migrantów w światowej populacji w 2015 r. osiągnął poziom 3,3%¹, co wskazuje, że skala międzynarodowej migracji siły roboczej stale istotnie ustępuje przepływowi towarów (a także kapitału i usług). Warto zaznaczyć, iż na większą intensywność wymiany handlowej, tj. przewyższającą skalę migracji międzynarodowych, wskazywał już A. Smith [Bodvarsson, Simpson, Sparber 2015].

Globalizacja faworyzuje przepływ towarów (i kapitału) bardziej niż przepływ siły roboczej. O ile jest zgoda co do korzyści wynikających z liberalizacji wymiany handlowej, o tyle konsensus ten nie rozciąga się na migracje międzynarodowe [Solimano 2001]. Liberalizacji handlu, z jednej strony, towarzyszą najczęściej restrykcyjne polityki migracyjne wysoko rozwiniętych państw świata, jednocześnie wywiera ona wpływ na skalę migracji międzynarodowych.

Rodzi się w tym miejscu wątpliwość: czy liberalizacja wymiany handlowej powoduje zwiększenie czy zmniejszenie przepływów siły roboczej? Celem artykułu jest próba odpowiedzi na tak postawione pytanie, które wpisuje się w długą dyskusję naukową, zmierzającą do wskazania, czy międzynarodowy handel i migracje są w stosunku do siebie zjawiskami komplementarnymi czy substytucyjnymi².

Uzyskanie odpowiedzi na tak postawione pytanie zdaje się być pożądane z kilku powodów. Po pierwsze, argument o substytucyjnym charakterze wymiany handlowej i migracji zdaje się pozostawać w powszechnym przekonaniu polityków, którzy drogą liberalizacji handlu liczą na zmniejszenie presji migracyjnej, której nie są w stanie zatrzymać restrykcyjne polityki migracyjne. Przekonanie takie pozostaje w zgodzie z cenioną teorią Heckschera-Ohlina-Samuelsona (H-O-S). Co interesujące, ukazaniu się serii artykułów P. Samuelsona w latach 40. XX wieku towarzyszyły liczne zarzuty, że teoria ta pozostaje niewiarygodna [Bhagwati, Dehejia 1993]. Nie podważając samej teorii H-O-S, warto jednak podkreślić, iż założenia przyjęte przez Heckschera, Ohlina i Samuelsona czynią teorię „wymagającą” [Fisher, Marshall 2016]: w rzeczywistości trudno o ich pełne spełnienie.

Kolejną przesłanką uzasadniającą podjęcie rozważań nad charakterem relacji międzynarodowej wymiany handlowej i siły roboczej jest ukazanie możliwych efektów w przypadku regionalnej liberalizacji handlu. Utworzeniu regionalnego ugrupowania integracyjnego (np. FTA) towarzyszą liczne oczekiwania, m.in. w zakresie wpływu liberalizacji wymiany handlowej na ceny czynników produkcji

¹ Liczba migrantów międzynarodowych w 2015 r. wynosiła 247 milionów, za: [United Nations 2016].

² Ze względu na rozmiary opracowania analiza zostanie skoncentrowana na wpływie liberalizacji wymiany handlowej na migracje. Przedmiotem rozważań nie będzie wpływ międzynarodowego przepływu siły roboczej na wymianę handlową. Szeroko na ten temat zob. np. w: [The World Bank 2006].

(w tym płace) i migracje. Doświadczenia związane z utworzeniem NAFTA³ mogą być pouczające: jak wskazują wyniki badań, nie zawsze kraj zasobny w siłę roboczą może spodziewać się wzrostu wynagrodzeń i spadku emigracji.

2. Handel międzynarodowy a migracje – ramy teoretyczne

Praca jako czynnik produkcji – i jej mobilność w ujęciu międzynarodowym – stanowi naturalnie przedmiot zarówno teorii handlu, jak i teorii migracji. Odpowiedź na pytanie postawione we wstępie opracowania wymaga w pierwszej kolejności dokonania przeglądu – ze względu na ramy opracowania – wybranych teorii i modeli wskazujących na relację pomiędzy wymianą handlową a migracją. Jak zostanie wykazane, w świetle teorii nie ma konsensusu w zakresie relacji pomiędzy międzynarodowym handlem a migracjami. O ile w teorii Heckschera-Ohlina-Samuelsona – która będzie stanowić punkt wyjścia analizy – wymiana handlowa ma substytucyjny charakter względem przepływu siły roboczej, o tyle usunięcie przyjętych w teorii założeń prowadzi najczęściej do odmiennego wniosku, że międzynarodowy przepływ towarów jest komplementarny w stosunku do migracji międzynarodowych.

2.1. Teoria Heckschera-Ohlina-Samuelsona

Teoria Heckschera-Ohlina wnosi, że podstawą wymiany międzynarodowej będzie różne wyposażenie państw w czynniki produkcji. Przy założeniach m.in. braku barier w handlu, braku kosztów transportu, doskonałej konkurencji i identycznych technologii produkcji kraj będzie eksportował te towary, do wytworzenia których wymagane jest istotne zużycie czynnika obfitego w danym kraju. Jednocześnie skutkiem wymiany handlowej – zgodnie z teorią Heckschera-Ohlina-Samuelsona – będzie wyrównanie cen czynników produkcji pomiędzy krajami zaangażowanymi w wymianę. Zatem nawet w sytuacji braku migracji pomiędzy krajami dojdzie, za pośrednictwem handlu międzynarodowego, do wyrównania płac w obu krajach [Borjas 1989]. To natomiast oznaczać będzie, że zniknie przesłanka do mobilności siły roboczej. Praca (a także kapitał) są eksportowane w dobrach podlegających wymianie [Moszyński 2010]. Stąd międzynarodowa wymiana handlowa – w świetle omawianej teorii – ma substytucyjny charakter w stosunku do międzynarodowej migracji siły roboczej. Analogicznie – jeśli przepływ czynników produkcji (w tym pracy) doprowadzi do wyrównania ich cen, nie będzie przesłanek do wymiany handlowej [Melchor del Río, Thorwarth 2007].

Z tezą o substytucyjnym charakterze handlu międzynarodowego i migracji międzynarodowych zgadza się R.A. Mundell. Uważa on, że w konsekwencji takiej rela-

³ W dyskusji poprzedzającej podpisanie umowy o utworzeniu NAFTA jednym z kluczowych argumentów było oczekiwanie, że handel zmniejszy presję migracyjną z Meksyku do USA, za: [The World Bank 2006].

cji wzrost ograniczeń w wymianie handlowej będzie stymulował przepływy czynników produkcji [Mundell 1957].

Jak zauważa jednak Krugman i Obsfeld, jakkolwiek handel może być uznany za substytut międzynarodowego przepływu czynników produkcji, nie jest on substytutem doskonałym. Nieobserwowany w rzeczywistości proces pełnego wyrównywania się cen czynników produkcji wynika m.in. zarówno z naturalnych, jak i sztucznych barier dla wymiany handlowej czy zróżnicowanych technologii [Krugman, Obsfeld 2007].

2.2. Zróżnicowana technologia produkcji a mobilność czynników produkcji

Usuując założenie przyjęte przez Heckschera-Ohlina o jednakowych technologiach stosowanych przez dwa kraje, J.R. Markusen dowodzi, że handel i migracje międzynarodowe mogą mieć komplementarny charakter [Melchor del Río, Thorwarth 2007]. Markusen, przyjmując założenie o jednakowym wyposażeniu w czynniki wytwórcze dwóch krajów, za podstawę do wymiany handlowej uznaje zróżnicowaną technologię. Niech kraj A – na skutek różnic technologicznych – ma przewagę w produkcji dóbr pracochłonnych X, a kraj B – w produkcji dóbr kapitałochłonnych – Y, wówczas nieskrępowana wymiana handlowa doprowadzi do wzrostu eksportu dobra X z kraju A oraz wzrostu eksportu dobra Y z kraju B. Jako że cena czynnika produkcji winna być równa jego krańcowej produktywności, płace w kraju A będą wyższe niż w kraju B. Przy braku przeszkód w migracji czynników produkcji wyższe płace w kraju A spowodują migrację siły roboczej do tego kraju (kapitał natomiast będzie przepływał do kraju B). W efekcie w każdym z krajów dojdzie do wzrostu czynnika intensywniej wykorzystywanego w produkcji eksportowej. Zatem obfite wyposażenie w czynnik produkcji jest według Markusena rezultatem przepływu tych czynników [Mińska-Struzik 2004]. Zgodnie z twierdzeniem Rybczyńskiego jeżeli sytuacja dotyczy kraju małego, a więc nie dojdzie do zmiany relacji cen światowych, wzrost zasobów wyłącznie jednego czynnika produkcji doprowadzi do wzrostu produkcji dobra produkowanego na podstawie czynnika, którego zasoby się powiększają. Zatem przepływy czynników produkcji przyczynią się do ekspansji handlu, a przepływy te mają charakter komplementarny w stosunku do wymiany handlowej.

2.3. Praca jako czynnik niejednorodny

Przyjmując za punkt wyjścia raz jeszcze teorię Heckschera-Ohlina-Samuelsona, zgodnie z którą liberalizacja handlu doprowadzi do wzrostu cen czynnika obfitego w danym kraju, warto zauważyć, iż dla państw rozwijających się liberalizacja oznaczałaby wzrost wynagrodzeń niewykwalifikowanej siły roboczej, w który to czynnik państwa te wyposażone są w sposób obfity [Williamson 1997]. W takich okolicznościach zmniejszyłaby się presja emigracyjna pracowników nisko wykwalifikowanych. Jednakże rozległe badania empiryczne nie potwierdzają takiego procesu [Davis 1993]. Jednocześnie spadek wynagrodzeń pracowników niewykwalifi-

kowanych w państwach rozwiniętych (np. USA) przypisywany był konkurencji ze strony dóbr importowanych z krajów nowo uprzemysłowionych⁴ [Grimwade 2003]. Usunięcie założenia przyjętego w teorii H-O-S o jednorodności pracy prowadzi do niejednoznacznych wniosków w zakresie wpływu handlu na migracje (w drodze zwiększania bądź zmniejszania różnic w poziomie płac). Zarówno w tworzonych modelach teoretycznych, jak i w badaniach empirycznych podjęto liczne próby wyjaśnienia nieprawidłowości: dlaczego na skutek liberalizacji handlu dochodzi do wzrostu płac pracowników wysoko wykwalifikowanych w państwach rozwiniętych z jednej strony (zgodnie z teorią H-O-S) i jednocześnie nie dochodzi do wzrostu płac pracowników niewykwalifikowanych w państwach rozwijających się (odmiennie od mechanizmu założonego w ramach teorii H-O-S). Podkreśla się m.in., że efekt wyrównywania się cen czynników wytwórczych odbywa się dopiero w długim czasie. W ramach drugiej linii argumentacji (prezentowanej m.in. przez Bhagwatię i Krugmana) wskazuje się na zmianę technologiczną faworyzującą wysokie kwalifikacje, która zwiększa popyt na pracowników wysoko wykwalifikowanych i ma większy wpływ na kształtowanie płac niżeli wymiana handlowa [Esquivel, Rodríguez-López 2003].

2.4. Korzyści skali produkcji

Usunięcie kolejnego założenia przyjętego w teorii H-O (że przeciętne koszty produkcji nie są zależne od skali produkcji) także zmienia charakter relacji pomiędzy wymianą handlową a migracjami. Jeżeli przeciętne koszty produkcji spadają wraz ze wzrostem skali produkcji (co stanowi przesłankę dla handlu wewnątrzgałęziowego), migracje i handel stają się komplementarne. Jak wyjaśnia Martin, na przykładzie USA i Meksyku, wzrost produkcji (za sprawą korzyści skali) np. w USA zwiększy popyt na imigrację z Meksyku [Martin 2003]. Podjęcie specjalizacji w celu odnoszenia korzyści wynikających ze skali produkcji doprowadzi do wzrostu ceny czynnika intensywnie wykorzystywanego w produkcji [Bruder 2004], w konsekwencji czego może dojść do zwiększenia różnic w poziomie wynagrodzeń pomiędzy krajami, co stanowi przesłankę do migracji [Melchor del Río, Thorwarth 2007].

2.5. Konwergencja wynagrodzeń i koszty migracji w świetle teorii migracji

W dotychczasowych rozważaniach przyjęto dość upraszczające założenie, że wraz z wyrównaniem poziomu płac (w związku z liberalizacją handlu) pomiędzy krajami zniknie przesłanka do mobilności siły roboczej i odwrotnie: wzrost ceny czynnika produkcji (pracy) w jednym z krajów zaangażowanych w wymianę handlową będzie stanowić przesłankę do ruchów migracyjnych. Bezspornie międzynarodowe migracje siły roboczej kształtowane są przez (m.in.) poziom płac. U źródeł takiego założenia leży sformułowane już 1932 r. przez J. Hicksa stwierdzenie, że „różnicowanie korzyści ekonomicznych netto, zwłaszcza zróżnicowanie płac, stanowi głów-

⁴ Grupa krajów w Azji i Ameryce Łacińskiej, w których industrializacja rozpoczęła się w drugiej połowie XX wieku.

ną przyczynę migracji” [Hicks 1932]. Jednocześnie konieczne jest podkreślenie, że relacja pomiędzy wzrostem płac a spadkiem migracji nie jest zależnością liniową.

Podjmując próby konceptualizacji nieliniowego związku pomiędzy procesami rozwojowymi a skalą emigracji z danego kraju, Martin i Taylor wprowadzili pojęcie tzw. garbu migracyjnego (*migration hump*), dowodząc, że wraz z rozwojem gospodarczym w danym kraju i zmniejszeniem różnic dochodowych w pierwszym okresie dochodzi do istotnego wzrostu emigracji, a dopiero w późniejszych fazach wzrostu gospodarczego – do spadku emigracji z tego kraju. Stąd relację pomiędzy wzrostem wynagrodzeń a skalą emigracji w danym kraju odzwierciedla krzywa o kształcie odwróconej litery „U” (*inverted U-curve*) [de Haas 2006].

W tym miejscu warto wskazać na jedną z przyczyn zwiększonej mobilności międzynarodowej w pierwszym okresie wzrostu gospodarczego. Jak wskazuje Schiff, przyczyna ta wiąże się z kosztami migracji (Schiff wylicza m.in. koszty podróży czy wydatki związane z pobytem w państwie docelowym do czasu znalezienia zatrudnienia). Przy niskim poziomie dochodu migranci mogą nie być w stanie pokryć tych kosztów. Jeżeli jednak dojdzie do wzrostu wynagrodzeń (na skutek nawet częściowej liberalizacji handlu), który pozwoli na pokrycie kosztów związanych z wyjazdem, dojdzie do wzrostu emigracji. Ostatecznie uwzględnienie kosztów migracji w teorii H-O-S może zmienić charakter relacji pomiędzy handlem a migracjami – zjawiska te będą komplementarne co najmniej w krótkim okresie [Schiff 1994] (substytucyjne w długim okresie). Podobnie uważa J.E. Taylor, zdaniem którego integracja w zakresie wymiany handlowej powoduje zwiększenie presji migracyjnej w krótkim okresie i zmniejszenie tej presji w długim okresie [Taylor 2006].

3. Handel międzynarodowy a migracje – przegląd badań empirycznych

Przeгляд dotychczasowych wyników badań empirycznych nie pozwala na przyjęcie jednoznacznego wniosku w zakresie charakteru relacji pomiędzy wymianą handlową a migracjami.

Tabela 1. Handel i migracje: wyniki badań empirycznych

Charakter relacji (handel międzynarodowy <i>versus</i> migracje)	Badania
Substytucyjny	Faini et Venturini (1993), Faini et De Melo (1995), Cogneau et Tapinos (2000), Bruder (2004)
Komplementarny	Richards (1993), Bryant, Genc et Law (2004), Mundra (2005)
Substytucyjny bądź komplementarny	Collins, O'Rourke et Williamson (1997), Rotte et Vogler (1998), Girma et Yu (2002), Nyberg Sorensen (2004)

Źródło: [Mabrouk 2012, s. 241].

Jednocześnie z badań w zakresie jedynie wpływu liberalizacji handlu na ruchy migracyjne wynika, że charakter relacji może zmieniać się w czasie: w krótkim okresie handel jest komplementarny wobec migracji, w długim – często staje się substytucyjny [Mabrouk 2012].

Wiele badań w zakresie wpływu liberalizacji handlu na ruchy migracyjne podjęto w odpowiedzi na utworzenie regionalnych ugrupowań integracyjnych – np. w związku z zawianiem NAFTA. Zgodnie z przypuszczeniami P.L. Martina⁵ wraz z utworzeniem NAFTA doszło do wzrostu emigracji z Meksyku do USA [Martin 2003; Delgado-Wise, Márquez Covarrubias 2007]. W świetle badań przeprowadzonych przez Melchor del Río i Thorwartha zwiększenie bilateralnej wymiany handlowej pomiędzy USA a Meksykiem doprowadziło do wzrostu emigracji nielegalnej z Meksyku [Melchor del Río, Thorwarth 2007]. Badania przeprowadzone przez Hattona i Williamsona w latach 1970-2004 potwierdziły wystąpienie garbu migracyjnego w Meksyku (a także innych 25 państw Ameryki Łacińskiej w tym okresie) [Hatton, Williamson 2009]. Jednocześnie badania Hansona wykazały, że niewiele jest dowodów na konwergencję płac pomiędzy USA a Meksykiem na skutek utworzenia NAFTA [Hanson 2003].

W przypadku Unii Europejskiej badania w zakresie wpływu liberalizacji handlowej na ruchy migracyjne podjęła (opierając się na modelu grawitacyjnym) H. Lund. Wyniki analizy regresji za lata 1997-2001 wykazały pozytywną (i istotną) korelację pomiędzy wymianą handlową a skalą migracji: wraz ze wzrostem importu rośnie imigracja [Lund 2009]. Jednocześnie badania przeprowadzone przez J. Bruder dla Niemiec i głównych państw wysyłających do tego kraju (tj. Hiszpanii, Portugalii, Grecji, Włoch i Turcji) wykazały, że liberalizacji handlowej towarzyszy spadek imigracji do Niemiec, handel i migracje mają zatem substytucyjny charakter. Jednakże wpływ handlu na imigrację nie był zbyt istotny – znacznie większy wpływ na kształtowanie imigracji do Niemiec wywierał istniejący zasób imigrantów z wymienionych państw wysyłających, którzy już przebywali w Niemczech [Bruder 2004]. Warto także podkreślić, iż badania te przeprowadzone były dla lat 1970-1998. Przyjęcie dłuższej perspektywy ma istotne znaczenie: jak wynika z przeprowadzonej analizy teorii handlu, w długim okresie może dojść do zmiany charakteru relacji pomiędzy wymianą handlową a migracjami: z komplementarnej na substytucyjną.

Mając powyższe na uwadze, warto dokonać ogólnej analizy kształtowania się eksportu i emigracji w państwach, które przystąpiły do Unii Europejskiej 1 maja 2004 r. Wybór państw przejętych do analizy nie jest przypadkowy: pierwsze lata członkostwa przyniosły wielu państwom (takim jak Polska, państwa bałtyckie czy Słowacja) istotny wzrost emigracji. Oczekiwano jednak, że na skutek zmniejsze-

⁵ W swych badaniach z 1993 r. nad potencjalnymi konsekwencjami utworzenia NAFTA dla ruchów migracyjnych doszedł do wniosku, że w ciągu od 15 do 20 lat od utworzenia ugrupowania dojdzie do wzrostu – a nie jak powszechnie przypuszczano spadku – emigracji z Meksyku, za: [Martin 1993].

nia zróżnicowania wynagrodzeń w stosunku do państw przyjmujących emigracja zmniejszy się.

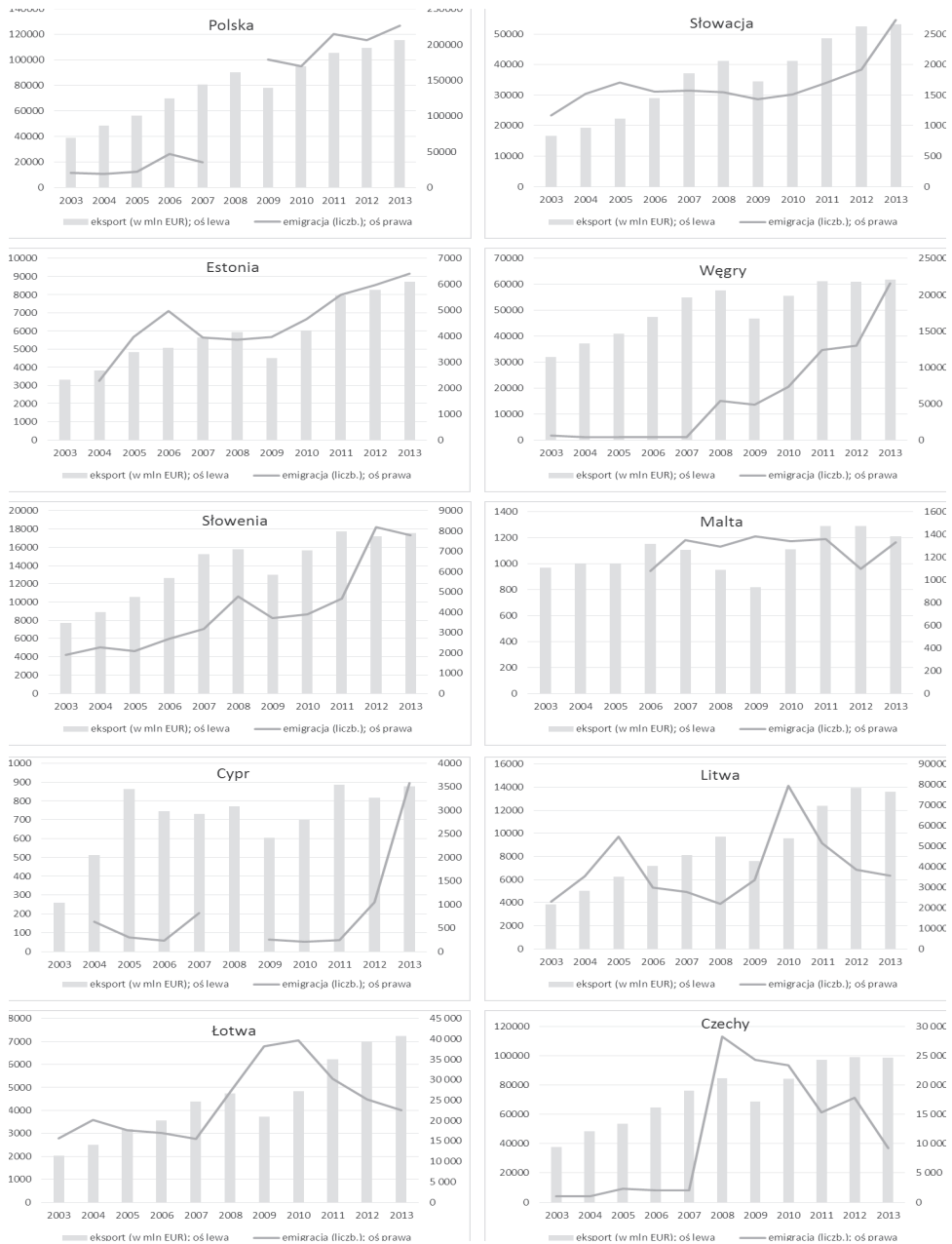
Analiza danych zawartych na rys. 1 prowadzi w pierwszej kolejności do dość prostej konstatacji, że integracja skutkowała wzrostem wolumenu eksportu do unijnych partnerów we wszystkich analizowanych państwach. W dalszej kolejności zauważyć należy, że w przypadku sześciu państw⁶ (tj. Polski, Estonii, Słowenii, Cypru, Słowacji i Węgier) wzrostowi eksportu towarzyszył w badanym okresie istotny wzrost emigracji. Inaczej relacja ta przedstawia się z kolei na Litwie, na Łotwie i w Czechach: po osiągnięciu szczytu migracyjnego (np. w Czechach przypadł on na 2008 r.) emigracja zaczęła spadać, a krzywa emigracji przyjęła w tych państwach kształt odwróconej litery „U”, wskazując na wystąpienie garbu migracyjnego.

Zauważalny w większości analizowanych państw wzrost emigracji w sytuacji wzrostu wolumenu eksportu wskazuje, że praca nie jest eksportowana w dobrach przeznaczonych na wymianę, handel i migracje nie mają więc w tym przypadku charakteru substytucyjnego. Jednakże co najmniej dwa aspekty wymagają uwagi.

Po pierwsze, ta prosta obserwacja nie uwzględnia istotnego elementu: zróżnicowania wynagrodzeń pomiędzy państwami UE. Zróżnicowanie te – a raczej proces jego ewentualnego zmniejszania – stanowi swoisty łącznik, determinując wpływ wymiany handlowej na skalę emigracji. Jeżeli bowiem wzrostowi wymiany handlowej nie towarzyszy zmniejszenie zróżnicowania wynagrodzeń pomiędzy państwami zaangażowanymi w wymianę handlową, skala emigracji może nie podlegać zmniejszeniu. W rzeczywistości, pomimo procesów integracyjnych i nadziei słabiej rozwiniętych państw członkowskich UE na dorównywanie poziomem życia państwu zachodnioeuropejskim, zróżnicowanie płac w Unii Europejskiej pozostaje wysokie [Parteka, Wolszczak-Derlacz 2015]. Z drugiej strony, należy podkreślić, że migracje zarobkowe nie są kształtowane jedynie przez zróżnicowanie płac [Sapir 1999].

Po drugie, analiza relacji pomiędzy eksportem a skalą emigracji obejmuje 11 lat. Opierając analizę na koncepcji garbu migracyjnego, należy mieć świadomość, że nie wskazuje ona okresu, w jakim trwa pierwszy etap: wzrostu migracji na skutek wzrostu wynagrodzeń, a kiedy dochodzi do zmiany trendu – spadku migracji. Badania wskazują, że przejście do drugiego etapu, kiedy emigracja spada, może potrwać nawet kilka dekad [de Haas 2006]. Okres przyjęty w analizie nie pozwala zatem na przyjęcie ostatecznych wniosków. Nie należy wykluczać, że relacja (komplementarna) pomiędzy wymianą handlową a emigracją w sześciu analizowanych państwach może w dłuższej perspektywie przybrać charakter substytucyjny. Przede wszystkim warto wskazać w tym miejscu przykład Czech – kraju, który jako pierwszy w grupie państw akcesji z 2004 r. stał się krajem imigracyjnym.

⁶ Brak danych o emigracji Malty w latach 2003, 2004 i 2005 uniemożliwia porównanie skali emigracji w kolejnych okresach; w związku z tym wnioski dotyczące spadku/wzrostu emigracji w powiązaniu ze wzrostem wolumenu eksportu dotyczą 9 państw akcesji z 1 maja 2004 r.

Rys. 1. Wolumen eksportu a skala emigracji (w ramach handlu wewnątrz UE) w latach 2003-2013 w państwach akcesji z dnia 1 maja 2004 r. (brak danych dla Polski i Cypru za 2008 r. oraz Malty za lata 2003-2005)

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Eurostat, tet00039; Eurostat, tps00177].

4. Zakończenie

Przeprowadzona analiza – choć nie wyczerpuje szerokiego zagadnienia relacji pomiędzy międzynarodowym handlem a przepływem siły roboczej – pozwala na wyciągnięcie kilku wniosków. W pierwszej kolejności należy podkreślić, iż w świetle dokonanego przeglądu wybranych teorii i modeli handlu (a także wyników badań empirycznych) nie można jednoznacznie stwierdzić, iż liberalizacja handlu zmniejsza przepływ siły roboczej pomiędzy państwami zaangażowanymi w wymianę. Jednocześnie powyższe pozwala podważyć pełne przekonanie o substytucyjnym charakterze wymiany handlowej i migracji, które podnoszone jest w dyskusji politycznej (argument, że w drodze liberalizacji handlu dojdzie do zmniejszenia presji migracyjnej)⁷. Jak wynika z analizy, w świetle zarówno teorii, jak i dotychczasowych badań empirycznych, relacja pomiędzy handlem a migracjami nie jest oczywista – zależy od wielu okoliczności, w których odbywa się wymiana handlowa. Świadomość tej złożoności powinna zachęcać do dalszych badań i jednocześnie skłaniać do ostrożności w prognozowanych konsekwencjach dalszych procesów integracyjnych w Europie z krajami zasobnymi w pracę (jak Ukraina czy Turcja).

Należy zaznaczyć, iż liberalizacja handlu może okazać się niewystarczającym narzędziem dla redukcji migracji do wysoko rozwiniętych państw w sytuacji ogromnych różnic dochodowych na świecie [Solimano 2001]. Nawet jeśli przyjąć substytucyjny charakter wymiany handlowej i migracji, to zmiany ceny czynników produkcji pod wpływem liberalizacji nie są natychmiastowe. Nadto okres dostosowań może w pierwszym okresie wiązać się z istotnymi zmianami na rynku pracy – redukcją zatrudnienia w jednych sektorach i zwiększeniem popytu na pracę w innych. Może to powodować zwiększenie bezrobocia w pewnych obszarach, a stąd zwiększenie emigracji [Martin 2003]. Zwiększenie emigracji w pierwszym okresie integracji ekonomicznej nie jest jednak nieuniknione. Jest elementem procesu dostosowawczego w kraju, w którym dodatkowo spełnione są inne warunki (jak liczne sieci migracyjne w państwach docelowych) [Mabrouk 2012]. To wskazuje, że w analizach dotyczących wpływu liberalizacji handlu na migracje konieczne jest wyróżnienie krótkiego i długiego okresu. Jednocześnie dla każdego państwa może to być inny czas. Analiza kształtowania się eksportu i emigracji w państwach, które przystąpiły do Unii Europejskiej 1 maja 2004 r., wykazała, że w trzech państwach skala emigracji zaczęła spadać – dla sześciu relacja pomiędzy wymianą handlową a migracjami jest nadal komplementarna.

⁷ W odpowiedzi na dramatyczne wydarzenia w miastach Ceuta i Melilla w 2005 r., w których śmierć poniosło kilkunastu migrantów próbujących nielegalnie dostać się do Unii Europejskiej, podnoszono potrzebę liberalizacji handlu (i zwiększenia pomocy) jako narzędzi, które przyczynią się do zmniejszenia presji migracyjnej. Postawę taką prezentowali nie tylko politycy unijni. Także ówczesny przewodniczący Komisji Unii Afrykańskiej – Alpha Oumar Konaré – apelował o większą liberalizację handlu w celu zmniejszenia nierówności jako przyczyny migracji [de Haas 2006].

Literatura

- Bhagwati J., Dehejia V., 1993, *Freer trade and wages of the unskilled: Is Marx striking again?* Columbia University Discussion Paper, no. 672, s. 4-5.
- Bodvarsson Ö.B., Simpson N.B., Sparber Ch., 2015, *Migration Theory*, [in:] *Handbook of the Economics of International Migration*, Vol. 1A, eds. Chiswick B.R., Miller P.W., Elsevier.
- Borjas G.J., 1989, *Economic theory and international migration*, *International Migration Review*, vol. 23, no. 3, s. 459.
- Bruder J., 2004, *Are trade and migration substitutes or complements? – the case of Germany 1970-1998*, University of Rostock, s. 6, 12-13.
- Davis D.R., 1993, *Trade liberalization and income distribution*, National Bureau of Economic Research Working Papers, 5693.
- de Haas H., 2006, *Turning the tide? Why 'development instead of migration' policies are bound to fail*, International Migration Institute Working Papers, no. 2, s. 4-5, 26-27, 29.
- Delgado-Wise R., Márquez Covarrubias H., 2007, *The reshaping of mexican labor exports under NAFTA: paradoxes and challenges*, *International Migration Review*, vol. 41, no. 3, s. 665-666.
- Esquivel G., Rodríguez-López J., 2003, *Technology, Trade, and Wage Inequality in Mexico before and after NAFTA*, *Journal of Development Economics* vol. 72, s. 555-557.
- Eurostat, 2016, *Intra – EU 27 trade by Member State*, tet00039.
- Eurostat, 2016, *Emigration – persons*, tps00177.
- Fisher E.O'N., Marshalls K.G., 2016, *Leontief was not right after all*, *Journal of Productivity Analysis (online)*.
- Grimwade N., 2003, *International Trade. New Patterns of Trade, Production & Investment*, Routledge London, New York.
- Hanson G.H., 2003, *What has happened to wages in Mexico since NAFTA? Implications for Hemispheric free trade*, NBER Working Paper, 9563.
- Hatton T.J., Williamson J.G., 2009, *Emigration in the long run: evidence from two global centuries*, *Asian Pacific Economic Literature*, 23(2), s. 23-24.
- Hicks J., 1932, *The Theory of Wages*, Macmillan, London, s. 76, za: Bodvarsson Ö.B., Simpson N.B., Sparber Ch., *Migration Theory in: Handbook of the Economics of International Migration*, vol. 1A, eds. Chiswick B.R., Miller P.W., Elsevier 2015.
- Krugman P.R., Obsfeld M., 2007, *Ekonomia międzynarodowa. Teoria i polityka – część 1*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Lund H., 2009, *Migration and Trade. Substitutes or complements?*, Lund University.
- Mabrouk F., 2012, *Les enjeux économiques de la migration internationale sur le développement des pays d'origine*, Univeristé Montesquieu – Bordeaux, Univeristé Tunis El Manar.
- Martin P., 2003, *Economic integration and migration: The Mexico – US case*, World Institute for Development Economics Discussion Papers, no. 35.
- Martin P.L., 1993, *Trade and Migration: The case of NAFTA*, *Asian and Pacific Migration Journal*, vol. 2, no. 3.
- Melchor del Río A., Thorwarth S., 2007, *Tomatoes or Tomato Pickers? Free Trade and Migration in the NAFTA Case*, University of Heidelberg Discussion Paper Series, no. 429.
- Mińska-Struzik E., 2004, *Współczesna teoria handlu międzynarodowego wobec ekspansji przedsiębiorstw międzynarodowych*, [w:] *Teoria handlu międzynarodowego a współczesna gospodarka światowa*, red. T. Rynarzewski, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Poznaniu nr 39.
- Moszyński M., 2010, *Międzynarodowe przepływy pracy a procesy integracji europejskiej*, *Toruńskie Studia Międzynarodowe* nr 1(3), *Międzynarodowe stosunki ekonomiczne*, red. P. Siemiątkowski, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.

- Mundell R.A., 1957, *International trade and factor mobility*, The American Economic Review, vol. 47, no. 3.
- Parteka A., Wolszczak-Derlacz J., 2015, *Integrated sectors – diversified earnings: the (missing) impact of offshoring on wages and wage convergence in the EU27*, The Journal of Economic Inequality, vol. 3, no. 3.
- Sapir A., 1999, *Trade Liberalisation and Factor Mobility: an Overview. Discussion*, [w:] *Migration. The Controversies and the Evidence*, eds. R. Faini, J. de Melo, K.F. Zimmermann, Centre for Economic Policy Research, Cambridge University Press.
- Schiff M., 1994, *How Trade, Aid and Remittances Affect International Migration*, The World Bank Policy Research Working Paper, 1376, s. 2-7.
- Solimano A., 2001, *International Migration and the Global Economic Order. An Overview*, The World Bank Policy Research Working Papers, 2720, s. 2, 10.
- Taylor E.J., 2006, *International Migration and Economic Development: Puzzles and Policies for LDCs*, Keynote Address at thirty–ninth session Commission on Population and Development, United Nations, <http://www.un.org/en/development/desa/population/pdf/commission/2006/keynote/taylor.pdf> (13.03.2016).
- The World Bank, 2006, *Global Economic Prospects: Economic Implication of Remittances and Migration 2006*.
- United Nations, 2016, *Trends in International Migrant Stock: The 2015 Revision*, <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates15.shtml> (3.03.2016).
- Williamson J.G., 1997, *Globalization and Inequality, Past and Present*, The World Bank Research Observer, vol. 12, no. 2.